

Bülent Bayram (2012), **Şuyın Hivetiri'nin Ulp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 335s.

Oğuzhan DURMUŞ*

İster yazılı ister sözlü olsun edebî eserler meydana geldikleri toplumların hayatları hakkında bilgiler taşımakla birlikte aynı zamanda yazıldıkları/yazıya geçtikleri zamanın ruhunu canlandıran birer belge niteliğindedirler. Tarihî bilgi ve belgeler olmaları dolayısıyla tarihe kaynaklık etme özellikleriyle edebî eserler, aynı zamanda milli kültürün taşıyıcısı durumundadırlar ki kadim geçmişleri ve kültürleriyle Türk toplulukları da bu anlamda zengin bir edebî külliyata sahiptirler.

Bu eserler içerisinde “nesillerin müşterek edebî mahsulü”¹ diyebileceğimiz destanlar, muhtevaları itibariyle toplumu derinden etkileyen olayların, idealize edilmiş bir kahraman etrafında anlatıldığı ürünler olarak hali hazırda Türk coğrafyasının önemli bir bölümünde canlı bir şekilde anlatılmaya devam etmektedir.

Orta-İdil bölgesinin en kalabalık topluluklarından birisi olan ve Ana Türkçe'nin Bulgar (Batı) kolunun günümüzdeki tek temsilcisi sıfatını taşıyan Çuvaş Türkleri, dillerinin yanı sıra, 19. yüzyıla kadar güçlü bir şekilde korudukları günümüzde ise kısmen yaşatmaya devam ettikleri geleneksel dinî inançları bakımından sahip oldukları pek çok orijinal özellikleriyle Türk dünyasında önemli bir yere sahiptir. Bu özellikleri ile zaman zaman Türkoloji araştırmalarında Çuvaşlarda tespit edilen birçok unsur adeta bir mihenk taşı vazifesi görmüş, çözülemeyen birçok sorun bu halkın dili, inanışları vasıtasıyla aydınlığa kavuşturulmuştur. Sıralanan kendine has bu özellikleriyle birlikte Çuvaş Türkleri, klasik anlamda destan türünden² ziyade epik özellikler gösteren alp anlatmalarının³ yanı sıra çok sayıda yapma destana da sahiptir.

Türkiye'de Çuvaşlarla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda, bu çalışmaların 1990'lı yıllardan sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Türkiye Türkolojisinin Çuvaş Türklerine dönük

* Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi.

¹ Nihal ATŞİZ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İrfan Yayınları, 1997, s.31.

² Çuvaş Türklerinin destanları konusunda yapılan çalışmalarda genel olarak tür bakımından destan dışında değerlendirilebilecek metinlerin varlığı konusunda bakınız: Bülent Bayram, *Şuyın Hivetiri'nin Ulp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2012, s.5

³ Alp anlatmaları hakkında geniş bilgi için bakınız: Bülent Bayram, *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (İnceleme-Metinler)*, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008; Bülent Bayram, “Çuvaş Halk Edebiyatında Alp Anlatmaları”, *Akademi Günlüğü*, C 1, S. 3, ss. 117-141. (2006).

araştırmaların ağırlık noktasını dil çalışmaları teşkil etse de bu halkın folkloru ve dini inançları üzerine de bazı çalışmaların yayınlandığını görmekteyiz. Bu bağlamda Çuvaş folkloru üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümünde Dr. Bülent Bayram'ın imzasını görüyoruz.

Çuvaş folkloru üzerine olan araştırma ve incelemelerine⁴ *Şuyın Hivetiri'nin Ulıp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)* başlıklı eseriyle bir yenisini ekleyen Bülent Bayram'ın bu çalışması giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır.

“Çuvaş Halk edebiyatında Destan, Şehname ve Kalevala” başlıklı Giriş bölümünde araştırmacı, destan türüyle ilgili bilgiler verdikten sonra bu bilgilerden yola çıkarak “...Çuvaş Türklerinin halk edebiyatı araştırmalarında müstakil bir destan türünden çok destanlarla konu ve kahramanları bakımından ilişkili oldukları düşünülen metinlerden” (Bayram 2012: 6) bahsetmenin mümkün olabileceğini belirtir. Araştırmacı, Çuvaş destan araştırmalarında kullanılan metinleri yaratımları bakımından, sözlü/doğal destanlar ve yapma destanlar olarak tasnif etmektedir. Bu kısımda, ilerleyen dönemlerde yapılacak incelemelere temel olabilecek Çuvaşlarda destan yazma süreci ve bunun neticesinde ortaya çıkan eserler ile Şehname'nin Farslar, Kalevala'nın Finler üzerinde uyandırdığı etkinin özellikle onlarla benzer tarihi süreçleri yaşayan toplulukların da dikkatini çektiğini dile getiren yazar, çalışmasının konusunu teşkil eden Çuvaş şairi Şuyın Hivetiri'nin kaleme aldığı Ulıp Destanı'nın da böyle bir etkinin neticesinde kaleme alınmış bir eser olduğunu belirtir (Bayram 2012: 17).

Yazar bu bağlamda “Çuvaş aydınlarının ve folklor araştırmacılarının ilgilerinin merkezinde bulunan Çuvaşlarda millî bir destanın olup olmadığı, yok ise bunun nasıl yaratılacağı meselesi çok sayıda denemenin ardından Şuyın Hivetiri'nin eseri ile çözüme kavuşmuştur. Yunanlıların İlyada ve Odise; Farsların Şehname, Finlerin Kalevala destanları içerisinde Çuvaşların ilgisini en fazla çeken Kalevala olmuştur. Yukarıdaki hususlar dikkate alınarak Hivetiri'nin Ulıp Destanı'nı incelerken iki temel nokta esas alınmıştır. Birincisi; şekil, içerik, işlev ve yaratılış

⁴ Bülent Bayram'ın bu bağlamda kaleme aldığı bazı eserler şunlardır: 1. “Çuvaş Türklerinin Halk Kültürünün Korunması, Aktarılması ve Şaman Tepesi”, Halk Kültürlerini Koruma-Yaşatma ve Geleceğe Aktarma Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri, 16-18 Aralık 2005, Kocaeli (2005). ss. 122-152. 2.. “Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, VI/1, Yaz, ss.19-27. (2006). 3. “Çuvaş Halk Edebiyatında Alp Anlatmaları”, Akademi Günlüğü, C 1, S. 3, ss. 117-141. (2006) ; 4. “Çuvaş Alp Anlatmaları'nda Kahraman Üzerine Bir Araştırma”, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı I, , İzmir (2006). ss. 359-367; 5.“Obrazı Svyaşennogo Volka i Tsiklopa V Oguzkih Bogatırskih Predaniyah i Çuvaşkih Bogatırskih Rasskazah”, Problemi Kulturi v Sovremennom Obrazovaniye, Natsionalniye, Regional'no-Etničeskiye, Sbornik Nauçnih Statey B. 3, ss. 14-20. (2007). ; 6. “Halk Kültüründen Modernizme Çuvaş Türklerinde Yupa”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 270, Haziran, ss. 45-50. (2009); 7. Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara (2010). 334s.

süreci bakımından Kalevala destanıdır. Diğerleri ise sözlü destan geleneği ve Türk destanlarıdır.” (Bayram 2012: VII) diyerek Hivetiri'nin Ulip Destanı bu iki temel çerçevede zaman zaman karşılaştırmalar yaparak değerlendirmiştir.

Esere genel olarak bakıldığında ayrıntıların Giriş'te değil de, ilgili başlıklarda eserden örneklerle birlikte verilmesine gayret edildiği görülecektir. Giriş'te verilen bilgiler, ele alınan konularla ilgili genel bilgilerdir. Özellikle, Kalevala destanı ile ilgili olarak üzerinde durulan konular, Ulip Destanı'nın incelenmesinde kullandığı noktalarla ilgili olanlardır. Bu nedenle, Kalevala destanı ile ilgili çok ayrıntılı bilgi verilmesi hususu, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

İncelemenin ilk bölümünde, Ulip Destanı'nın yazılışı ve Çuvaşları yapma bir destan yaratmaya zorlayan süreçler irdelenmiştir. Burada, Kalevala'nın Ulip Destanı'nın yazılış sürecine olan etkisi ve şekil bakımından Kalevala'nın izleri örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada araştırmacıya Ulip Destanı için “Bir Çuvaş Kalevalası” adlandırmasını kullanmaya imkân veren sebepler, destanın şekil özellikleri bakımından bu bölümde açıklığa kavuşturulmaktadır. Bunun yanında, destanın konu ve olay örgüsü, kahramanları, dil, şekil ve üslup özellikleri de bu bölümde Türk destan geleneğinin özellikleri dikkate alınarak karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmaktadır. Buradaki tespitlerin her biri destanın hacmi dikkate alındığında müstakil çalışmalara konu olacak kadar geniştir. Bu nedenle, metinler ile ilgili tespit ve değerlendirmelerin genel olduğu söylenebilir.

Çuvaşların destana olan ilgisini, söz konusu destanın bir Kalevala etkisi yaratıp yaratmadığı konusunu sorgulayan bir kısım da bu ilk bölüme eklenmiştir. Destanın Çuvaşlar arasında Kalevala gibi bir etkisinin olup olmadığı, bu etkilerin ya da etkisizliğin sebepleri Çuvaşların içinde bulunduğu sosyo-kültürel, siyasî, ve tarihî etkenler göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Destanların bütün özellikleri dikkate alınarak yaratılan bir destan metninin her toplum için aynı etkiye sahip olup olmadığı sorusu, bu bölümde Ulip Destanı çerçevesinde açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Birinci Bölüm'de ele alınan bir başka konu da, destanın dil, şekil ve üslup özellikleridir. Bu noktada, her ne kadar Çuvaş edebiyatının tanınmış şairlerinden biri olmasa da, Hivetiri'nin Çuvaşçanın ve özellikle de halk edebiyatının edebî araçlarını başarılı bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın genelinde, ele alınan konularla ilgili olarak sık sık destandan alıntılar yapılmıştır. Destanın tam metninin çalışmada yer al(a)mayacak olması sebebiyle örneklere daha fazla yer verilmesine gayret edilmiştir.

Ulip Destanı'nın içeriği ile ilgili İkinci bölümde destanın konu edindiği tarihî olaylar, destanın zaman ve mekânı, destandaki dinî ve geleneksel Çuvaş kültürüyle ilgili unsurlar örneklerle detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Tarihî ve dini unsurlarla ilgili verilen teorik bilgilerin ayrıntısından kaçınılmış, yalnızca destandaki tespitleri destekleyen ve onunla ilgili bilgiler kısaca aktarılmıştır. Son yıllarda Türkiye'de de konu ile ilgili yayımların ortaya çıkmış olması sebebiyle ayrıntılı bilgiler için bu kaynaklara göndermeler yapılmıştır. Tarih, mekân ve dinî

unsurlarla ilgili tespitlerde herhangi bir karşılaştırmaya gidilmemiştir. Diğer bölümlerdeki tespitler için olduğu gibi bu bölümde ele alınan konular oldukça geniştir. Bu nedenle, genel özellikler tespit edilmeye gayret edilmiş ve destanda tespit edilemeyen unsurlarla ilgili olarak teorik bilgiler verilmesinden kaçınılmıştır. Burada, özellikle Çuvaşların yaşadığı tarihi süreci ne şekilde yansıttıkları, geleneksel Çuvaş kültürünün ve dinî inanışlarının ne şekilde destana yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Üçüncü bölümü, destanın epizot ve motif yapısının tespiti üzerinedir. Asıl konunun bir destan metni incelemesi olması sebebiyle de, Ulup Destanı'nın, özellikle Türk destanları için hazırlanan taslaklar çerçevesinde epizot ve epizotlara bağlı motifler bakımından aralarındaki yapısal bağlantı irdelenmiştir. Burada bütün Türk destanlarıyla karşılaştırma yoluna gidilmemiştir. Ancak, benzer motif ve epizotların Dede Korkut Hikâyeleri, Manas Destanı ve Oğuz Kağan Destanı'ndaki benzer örnekleri alıntılanmak suretiyle söz konusu epizot ve motiflerin destan geleneğinde varlığı gösterilmiştir.

Çalışmanın “Sonuç” kısmında, ilgili bölümlerde yapılan incelemeler neticesinde ulaşılan sonuçlar bir araya getirilmiştir. Bu “Sonuç”, yazarın ifadesiyle “aynı zamanda, yapılması gereken çalışmaların da bir göstergesidir.” (Bayram 2012: VIII)

Kitabın sonunda yer alan Kaynakçada konu ile ilgili incelenen, bir bölümünden doğrudan veya dolaylı alıntılar yapılan eserler zikredilmiştir.

“Dizin”de ise, kişi adları, coğrafi adlandırmalar, bazı eser adları, önemli terimler yer almaktadır. Yazım ve dizgi aşamasında yapılan yanlışlıkların düzeltmeleri de tablo halinde esere eklenmiştir. Yeri gelmişken, günümüz Türkoloji çalışmalarıyla ilgili önemli gördüğümüz bir tespiti okuyucularla paylaşmak istiyoruz. Gerek Türkoloji gerekse başka disiplinlerde yirmi-otuz yıl öncesine kadar çıkan kitapların en sonunda, eserde yer alan kimi dizgi ya da yazım yanlışları bir çizelge hâlinde yer almaktaydı. Ne var ki, günümüzde yayınlanan kitaplarda bu şekilde düzeltmelerin yer olmadığını, buna karşın eserlerde dizgi ve yazım yanlışlarının da yok olmadığını görüyoruz. Bu düzeltme cetvellerinin bir eserin kıymetini azaltmaktan ziyade bilimsel ciddiyetin bir belirtisi olduğunu hatırlatmayı uygun buluyoruz. Bayram'ın eserinde yer alan bu düzeltmelerin bir bilimsel çalışmada, hele hele Çuvaş Türkleri gibi oldukça karmaşık bir alan için oldukça normal olduğunu söylemek gerekir.

Doç. Dr. Bülent BAYRAM, elimizdeki eseriyle Türkoloji çalışmalarına önemli bir katkı daha yapmaktadır. Bugüne kadar yaptığı çalışmaların ışığında alana katkılarının artarak devam edeceğine inancımız tamdır. Bu vesileyle, Türkoloji alanına kazandırdığı bu eseriyle ilgili olarak kendisine tebrik ve teşekkürlerimizi sunuyor, yeni çalışmalarını beklediğimizi ifade etmek istiyoruz.

Son olarak, Türklük bilimi araştırmalarının en önemli kurumlarından biri olan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'ne son zamanlarda kazandırdıklarının yanı sıra böylesine önemli bir eseri daha bilim dünyasıyla buluşturdıkları için şükranlarımızı arz ediyoruz.